

razvijale nove ideje o pravima žena, koje su se posledično sukobljavale i sa tradicionalnim patrijarhalnim obrascima na Balkanu i sa onim evropskim, nasledenim i razvijenim nakon viktorijansko-romantičarskog revanšizma prema revolucijama 19. veka. Ove promene oblikovale su razvoj državnih politika i novih društvenih praksi u Srbiji i Jugoslaviji (Ivana Pantelić, str. 335–382). Pod uticajem kulturnih transfera iz Evrope redefinisani su i balkanski epski, nacionalni narativi, pa čak i samo shvatanje vlastitog tradicionalnog folklora i njegovih mnogobrojnih, složenih i stalno evoluirajućih sfera. Menjali su se motivi prisutni u likovnoj i dramskoj umetnosti, sami putevi i načini na koje je umetnost dolazila do publike, kao i slike heroja u prozi i poeziji (Aleksandar Gajić, str. 401–436). Tokom svih ovih promena, menjala se i percepcija Balkanaca o svom mestu u Evropi, kao i sama slika o prošlim stanjima kulturne razmene ova dva entiteta koja su bila i ostala na večno krivudavim putevima „nedovršenog“ zbližavanja.

Stavovi Balkanaca o političkom zbližavanju sa različitim formama evropskih međunarodnih sistema bili su, sa druge strane, definisani tokovima razvoja i ispoljavanja društvenih i političkih tenzija u vlastitim državama. Primera radi, građanske pobune igrale su vrlo važnu ulogu u zbližavanju evropskih zemalja i njihovih međunarodnih inicijativa sa državnim tvorevinama na Zapadnom Balkanu (videti deo V, Sonja Licht i Ivan Vejvoda, str. 437–454). Ipak, posebnu ulogu imao je i razvoj kritičkih stavova o dominantnim evropskim kretanjima, koji se delimično ispoljavao i kroz mnoge obrasce ponašanja koje bi autori romana srpskog i hrvatskog realizma označili kao povezane sa kulturom „balkanskog inata“. Jedinствена pozicija koju stvaraju mali geopolitički ulozi i činjenica da je Balkan već, u manjoj ili većoj meri, integralni deo evropske periferije, omogućila je Balkancima izvestan „luskuz“ kritike, kakav, primera radi, danas može uživati izuzetno mali broj Ukrajinaca, Gruzijaca, Nepalaca, i drugih koji se nalaze na kriznim žarištima globalnih sukoba. Na sličan način kao i mnogi grčki ili španski intelektualci, i Balkanci su postali najvatreniji „kritičari Evrope iznutra“, iako su prve balkanske države tek nedavno ušle u sastav novog kolektivnog političkog entiteta evropskih država. Ipak, neretko su upravo kritički stavovi o evropskim integracijama doprinosili zbližavanju pojedinaca i političkih grupa sa Balkana i njihovih evropskih istomišljenika, što je dalje, iako možda uprkos namerama nevoljnih učesnika u širim tokovima istorije, doprinosilo produbljivanju neprestanih procesa razmene iz-

među evropskih centara i njihovih balkanskih periferija.

Naposletku, treba istaći da zbornik *Serbia and the Balkans: Three Centuries of Embrace with Europe* (Srbija i Balkan: Tri veka u zagrljaju Evrope) predstavlja samo poslednju u nizu od šest velikih kolekcija naučnih radova u kojima su predstavljene rezultati istraživanja jedanaest naučnika iz pet naučnih institucija koje su učestvovala u implementaciji projekta *Cultural Transfers Europe-Serbia from the 18th to 21st century*. Kao poslednja i zaključna publikacija ove velike serije, posvećene do sada vrlo malo poznatoj oblasti istraživanja u društvenim i humanističkim naukama, navedeni zbornik svakako zaslužuje pažnju javnosti. Na neki način, on može ponuditi i izvesnu vrstu ohrabrenja istraživačima da se udružuju u multidisciplinarnе timove kako bi se bavili temama koje po svojoj složenosti prevazilaze kapacitete pojedinca ili jedne discipline. Tek kroz posmatranje međusobnih odnosa mnogo različitih procesa dugog trajanja može se doći do slike o društvenoj stvarnosti, ili o jednom od njenih mnogobrojnih mikrouniverzuma. Istorija kulturne razmene između Evrope i Balkana je primer takvog multiverzuma, čije su sve pojedinačne celine evoluirale istovremeno odvojeno i zajedno, prateći tokove koje su stvarali njihovi međusobni uticaji.

Luka Filipović

Предраг Милადиновић, *Летачко одело и његова опрема у Краљевини Југославији 1918–1945*, Београд: издање аутора, 2025, 96.

Istorija vazduhoplovstva zanima kako profesionalne istoričare, tako i druge „amaterske“ istraživače. Njihova istraživanja obuhvataju različite teme, najčešće vezane za tipologiju vazduhoplova i njihovu borbenu upotrebu. Brojnost i tiraži ovakvih publikacija uslovljeni su i ograničeni malom brojnošću čitalačke publike na prostorima bivše Jugoslavije. Ipak, ova publika je veoma željna novih saznanja, tako da se svako delo na vazduhoplovnu tematiku dočekuje s velikim zanimanjem.

Beogradski publicista Predrag Miladinović već je poznat vazduhoplovnoj javnosti bivše Jugoslavije kao koautor više radova. Sada se po prvi put samostalno oglasio studijom *Letačko odeo i njegova опрема у Краљевини Југославији 1918–1945*. Tema je na prvi pogled izuzetno specifična. Kako Miladinović navodi u predgovoru, knjiga je nastala na osnovu tekstova za neostvarenu izložbu letачких одела коју је требало да приреде Му-

zej vazduhoplovstva i Istorijski muzej Srbije, ali je njihov obim postepeno narastao i nadmašio mogućnost objavljivanja u vidu članka. Stoga se autor odlučio da ih priredi u vidu knjige.

Svoje izlaganje Miladinović započinje stanjem s kraja Prvog svetskog rata, kada je vazduhoplovstvo novoformiranog Kraljevstva SHS koristilo opremu nasleđenu od Kraljevine Srbije (pretežno francuskog porekla) i Austrougarske. Zatim je obradio propise o uniformama, letaćkom i radnom odelu u vazduhoplovstvu do 1941. godine, odnosno uredbu o odeći kopnene vojske, mornarice i vazduhoplovstva. U okviru ovih razmatranja autor je opisao i nabavke odela i prateće opreme kroz licitacije koje je raspisivalo Odeljenje za vazduhoplovstvo Ministarstva vojske i mornarice, a kasnije i Štab vazduhoplovstva. Poseban osvrt dao je i na uticaj vazduhoplovne medicine i ergonomije na letaćko odelo, ističući da je ono moralo da odgovori na ponekad protivrečne zahteve (npr. odelo je moralo da bude toplo i da štiti letača od vetra, hladnoće i vode, ali i da propušta vodenu paru kako bi se izbeglo znojenje). Kako dalje pokazuje Miladinović, nabavke letaćkih odela i prateće opreme (naočara, kaciga, maski za kiseonik, mikrofona i slušalice) bile su čvrsto povezane sa nabavkom letelica, tako da je do Aprilskog rata Kraljevina Jugoslavija koristila različite delove opreme britanske, nemačke, italijanske i domaće proizvodnje. Slična situacija je u prvim godinama bila i sa padobranima različitih vrsta i modela, s tim da je ovde učinjen velik iskorak pokretanjem domaće proizvodnje u fabrici *Knebl i Ditrih* u Indiji. Ova fabrika proizvodila je, uz letaćke kombinezone, i padobrane marke *Irvin* po američkoj licenci, a tokom Drugog svetskog rata je radila i za potrebe Nemačke i Nezavisne Države Hrvatske. Proizvodnja padobrana je 1947. izdvojena u posebno preduzeće *Franjo Kluz*, koje je 1951. izmešteno u Beograd. Pomorsko vazduhoplovstvo, sastavni deo Kraljevske mornarice, pored odela, koristilo je i prsluke za spasavanje britanske proizvodnje.

Zasebne odeljke Miladinović je posvetio upotrebi letaćkih naočara i kiseoničke opreme. I za ove komade opreme važi ista ocena o šarolikosti porekla u zavisnosti od letelica uz koje su korišćeni, kao i o pokretanju domaće proizvodnje. Čitaocima će posebno zanimljivi biti opisi tri vanredne situacije izazvane nepravilnim korišćenjem ili kvarovima na kiseoničkoj opremi, od kojih se jedna nažalost završila pogibijom pilota. Autor se osvrnuo i na letaćka odela u Društvu za vazdušni saobraćaj *Aeropot* i Kraljevskom jugoslovenskom aero-klubu *Naša krila*, gde je korišćena oprema slična vojnoj uz posebnu, civilnu

uniformu za saobraćajne pilote. Interesantan je detalj da su poslednji padobrani marke *Irvin* rasnodovani u Vazduhoplovnom savezu Jugoslavije tek krajem 1960-ih godina.

Završni deo izlaganja autor je posvetio letaćkom odelu i opremi u jugoslovenskim vazduhoplovnim jedinicama vezanim za savezničke vojske posle Aprilskog rata. Jugoslovenski letači su u tom periodu opremu dobijali u skladu sa propisima vojske koja ih je snabdevala i opremala: britanske, američke i sovjetske. Letači iz Nezavisne Države Hrvatske koji su prešli u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nastavljali su da lete u onim odelima u kojima su prebegli: italijanskim, nemačkim, pa čak i zaostalim od Kraljevine Jugoslavije.

Miladinović iznosi i ocenu koju smatramo potpuno ispravnom: istraživanje „malih tema“ može doprineti rasvetljavanju nekih značajnijih pitanja. Kao primer ističe skidanje radio-stanica sa nekih aviona Vazduhoplovstva vojske pred Aprilski rat. Dok je kasnije ovaj postupak opisan kao „izdajstvo, sabotaža i rad pete kolone“, njegovo objašnjenje je zapravo mnogo jednostavnije, moglo bi se reći i banalnije. Stanice nisu mogle da se koriste zato što uz njih nisu nabavljene odgovarajuće letaćke kape sa mikrofonom i slušalicama, pa su skinute kako ne bi stradale u udesima tokom preobuke neiskusnih pilota i tako su dočekale rat.

Delo Predraga Miladinovića *Letaćko odelo i njegova oprema u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1945.* predstavlja značajan iskorak u proučavanju istorije jugoslovenskog vazduhoplovstva. Autor je uspeo da nadmaši stroge okvire teme i puko opisanje opreme do najsitnijeg detalja time što je u istraživanje uključio faktore poput propisa, vazduhoplovne medicine, nabavki i industrije letaćke opreme. Da je ovom zadatku pristupio izuzetno temeljno najbolje govori činjenica da spisak izvora i literature obuhvata čak dvanaest od 96 strana knjige. Uz to, delo je dobro ilustrovano dosad neobjavljenim fotografijama, kao i crtežima u boji Ognjana Petrovića. Nadamo se da će Miladinović nastaviti sa radom u istom pravcu, a njegovu studiju najtoplije preporučujemo zainteresovanim čitaocima.

Ilija Kukobat

Лубинка Шкодрић, *Жене Голго отока (кажњенице због Информбиора у Југославији)*, Београд: Vukotić media, 2025, 367.

Sukob sa Informbiroom 1948. godine jedan je od najznačajnijih događaja u istoriji socijali-